

Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda Bulunan Farsça Münşeât Mecmuaları

The Persian *Munshēāt Mecmuas* in the Esad Efendi Collection of the Süleymaniye Manuscript Library

Nergis Keshani Çalışır¹

öz

Osmanlı Devleti'nde resmî tarih yazıcılığı (vağ'anüvislik) görevini yürüten, Türkçe ilk resmî gazete *Takvîm-i Vekâyi*'nin nâzırlığını yapan ve 1835-1836 yıllarında bir yılı aşkın bir süre İran'da elçi olarak bulunan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin (ö. 1848) tarihî ve edebî eser ağırlıklı kitap koleksiyonu, birçok açıdan incelenmeyi gerektirir. Esad Efendi'nin 4000 cilt civarı yazma eser bulunan koleksiyonunda güzel yazı (*inşâ*) sanatının önemli örneklerini içeren 193 münşeât mecmuası yer alırken bunlardan 33'ü Farsça münşeâtlardan oluşmaktadır. Özellikle Selçuklu, Osmanlı ve Safevî tarihinde önemli roller oynamış pek çok isme ait mektubun yer aldığı bu mecmuaları, talimî (didaktik) ve özel/resmî mektupları içeren münşeâtlar şeklinde iki kategoriye ayırmak mümkündür. Bu çalışmada inşâ sanatına ve münşeât mecmualarına dair genel bir girişin ardından Esad Efendi Koleksiyonu'nda yer alan ve üzerinde detaylı bir inceleme yapılmamış olan 22 Farsça münşeât mecmuası fizikî özellikleri ve muhtevaları açısından değerlendirilip ilim âlemine tanıtılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, İnşâ Sanatı, Farsça Münşeâtlar, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Esad Efendi Koleksiyonu, Yazma Eserler

ABSTRACT

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (d. 1848) was the official historiographer (*vak'anüvis*) of the Ottoman Empire, editor-in-chief of the first official Turkish newspaper, *Takvîm-i Vekâyi*, and ambassador to Iran for over a year in 1835-1836. Consisting of nearly 4,000 bound manuscripts, his book collection contains several important examples of the art of creative composition (*inshâ*) and deserves to be studied from a variety of perspectives. His collection has 193 *munshēāt* books, 33 of which are Persian *munshēâts*. These *munshēāt* books can also be divided into two general categories: didactic and private/official letters. In terms of content, these books include many letters from important personalities who played crucial political, religious, and cultural roles in Seljuk, Ottoman, and Safavid history. After an introduction on the art of creative composition, this article examines and introduces the scholarly world to the individual *munshēāt* and *munshēât*

¹Sorumlu yazar/Corresponding author:

Nergis Keshani Çalışır (Öğr. Gör.),
İbn Haldun Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, İstanbul, Türkiye
E-posta: narges.keshani@ihu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4951-3101

Başvuru/Submitted: 27.10.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:

25.01.2024

Son Revizyon/Last Revision Received:

04.02.2024

Kabul/Accepted: 22.02.2024

Atıf/Citation: Keshani Çalışır, Nergis. The Persian *Munshēāt Mecmuas* in the Esad Efendi Collection of the Süleymaniye Manuscript Library. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 14/1, (Mart 2024): 249-268.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2024.1382327>

compilations, as well as the 22 Persian *munsheât* compilations, from the Esad Efendi Collection, which have yet to be analyzed in detail, in terms of their physical details and contents.

Keywords: Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi, The Art of Creative Composition, Persian *Munsheâts*, Süleymaniye Manuscript Library, Esad Efendi Collection, Manuscripts

EXTENDED ABSTRACT

Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi (d. 1848) was one of the most important figures in 19th-century Ottoman political and cultural history. After teaching at *Mūsile-i Sahn*, he held many high-ranking administrative positions, such as Regent of the Judge, Correspondent of the Office of the Sheikh al-Islam, Recorder of Events in the Qadiate of Istanbul, Official Historian, Chief Judge of the Army, Ambassador to Iran, Minister of the Imperial Printing House, Member of the Assembly of Justice, Naqib al-Ashraf, Chief Judge of Rumelia, Member of the Assembly of Education, and Head of the Assembly of Education. In addition to his political and administrative activities, Esad Efendi's name is remembered for the poems and books he wrote and works he translated. Having been a good collector like his father Ahmed Efendi and his spiritual advisor the Mawlawi Hâlet Efendi (d. 1822), Esad Efendi scrutinized the works he added to his library. In 1846, two years before his death, Esad Efendi donated the books he had collected during his life in a pious endowment. Esad Efendi had served as the official historiographer (*vağ'anivîs*) of the Ottoman Empire, editor-in-chief of the first official Turkish newspaper *Takvîm-i Vekâyi*, and ambassador to Iran for over a year in 1835-1836, and his collection of nearly 4,000 bound manuscripts, including important examples of the art of creative composition (*inshâ*), was no coincidence. His collection contains 193 *munsheât* books, 33 of which are Persian *munsheâts*.

The art of creative composition (*inshâ*) is the general name given to any kind of writing that aims to demonstrate the power and value of writing. In *Dānishnāmey-i Edeb-i Fārisī*, the word *inshâ* means to create and bring forth and has three literary meanings: a) a writer who uses eloquence to express their thoughts and feelings through construction, a technique that belongs only to prose; b) in the art of *me'ānī*, *inshâ* means a statement whose meaning is not likely to be true or false, the opposite of news, a statement that cannot be denied or proven, and a statement through which the speaker or writer does not intend to show something in the real world; and c) in the official and historical context, *inshâ* means a *dīvān* and vizierate whose duty is to write official and state correspondence. Meanwhile, the etymological meaning of the word *munsheât* is to make, to produce, to do, to discover, to conceive, to write, to compose a sentence, to organize a speech, or to begin the construction of a building. In its briefest form, *munsheât* means “artful writing” and refers to the drafts a *munshī* [secretary] writes after receiving instructions. *Munsheât* also means a collection of official or unofficial letters written by scribes using literary terms. *Munsheât* writing or correspondence, also known as *teressül*, *mekâtib*, *resâil*, and *nāme-hā*, has a special place in Persian culture and literature as

one of the techniques of construction. The *Dīvān-ı Inshā*, or *Dīvān-ı Resāil*, where the art of construction was intensively used, was an office that prepared official documents on behalf of the ruler and managed government correspondence. The documents produced in this office were gathered together for the training of *munshī* candidates and thus was where *munsheāt* compilations were created. *Munsheāt* compilations often contain samples of official and personal correspondence; sometimes historical, religious, and literary articles; or valuable pieces of poetry or other useful information. Although these compilations share some common features, *munsheāt* can be classified in terms of content as literary, historical and didactic works; in terms of writing style as compositions and compilations; and in terms of language as Arabic, Persian, or Turkish.

Among the 33 Persian *munsheāt* compilations (*mecmuas*) in the Esad Efendi Collection of the Süleymaniye Manuscript Library, 11 *mecmuas* have been previously studied by various scholars (Nos. 1739, 3295/2, 3297, 3298, 3302, 3309, 3329, 3331/5, 3333, 3346, and 3785/26). The remaining 22 compilations in the collection have not yet been fully studied and are registered under the following numbers: 1783, 1888/4, 2733/1, 2808/1, 3319, 3320, 3332, 3339/3, 3353/2, 3369/1, 3369/4, 3371, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3628/7, 3628/9, 3673/14, 3769/21, 3790/30, and 3817/14. These *munsheāts* can also be divided into two main categories: a) the didactic *munsheāts* that were written to instruct *munshī* candidates in the intricacies of the art of creative composition, and b) the *munsheāts* consisting of official and/or unofficial letters written by various historical figures. After the introduction to the art of creative composition, *munsheāts*, and *munsheāt* compilations, this article will discuss the contents of these 22 *munsheāts* that have not yet been studied in detail, with the aim being to introduce them to the scholarly world.

Giriş

Sahaflar Şeyhi Ahmed Efendi'nin (ö. 1804) oğlu olması hasebiyle “Sahaflar Şeyhizâde” lakabıyla tanınan Esad Efendi (1789-1848), 19. yüzyıl Osmanlı siyaset ve kültür tarihinin önemli simalarından biridir.¹ Tedriste mûsile-i Sahn'a kadar yükseldikten sonra naiplik, meşihat mektupçuluğu, İstanbul kadılığı ve kâtipliği, vak' anüvîslik, ordu kadılığı, İran elçiliği, Matbaa-i 'Âmire, Takvîmhâne ve *Takvîm-i Veķâyi* ' nâzırlığı, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı 'Adliyye üyeliği, nakibüleşraflık, Rumeli kazaskerliği, Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye azalığı, Mekâtib-i 'Umûmiyye nâzırlığı ve nihayet Meclis-i Ma'ârif-i 'Umûmiyye reisliği gibi pek çok üst düzey idarî görevlerde bulunan Esad Efendi, vefatı sonrası Yerebatan'da yaptırdığı kütüphanenin bahçesine defnedilmiştir.² Dönemin kaynaklarında güvenilir, çalışkan, zeki, âlim ve şair bir zat olarak nitelenen Esad Efendi'nin adı, siyâsî ve idarî faaliyetlerinin yanı sıra yazdığı şiirler ve telif/tercüme ettiği eserle de anılır.³ Babası Ahmed Efendi ve müntesibi bulunduğu Mevlevî Hâlet Efendi (ö. 1822) gibi iyi bir koleksiyoner olan Esad Efendi,⁴ nadide eserlerden oluşan kütüphanesine kattığı yazmaları tetkik etmiş ve birçoğuna ilavelerde bulunmuştur.⁵ Esad Efendi, topladığı 4000'e yakın yazmayı 1846'da düzenlediği bir vakfiyeye ilim dünyasının istifadesine sunmuştur.⁶ 1914'te Sultanselim'deki Medresetü'l-mütehassısın'e, 1918'de ise Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen ve hâlihazırda Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki 148 koleksiyondan birini oluşturan Esad Efendi Koleksiyonu'nda sonradan yapılan ilavelerle 3719'u yazma, 555'i basma olmak üzere 4274 cilt eser bulunmaktadır. Özellikle tarihî ve edebî eserler açısından zengin ve kıymetli olan koleksiyonda 193 münşeât mecmuası/kitabı (*kütübü'l-münşeât*) yer alır.⁷ Veķâyi' kâtipliği, vak' anüvîslik ve Osmanlı Devleti'nin ilk resmî gazetesi *Takvîm-i Veķâyi* 'nin nâzırlığını yapan Esad Efendi'nin koleksiyonunda inşâ sanatının inceliklerini öğreten çok sayıda münşeât mecmuasının yer alması bir tesadüf değildir. 1835-

1 Esad Efendi'nin hayatı için bk. Ziya Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/341-345; Nazlı Vatansver, “Sahaflarşeyhizâde Vakanüvis Esad Efendi'nin (1789-1848) Kendi Kaleminden Oto/biyografik Metin Parçaları”, *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (2022), 8-21.

2 Yılmaz, “Esad Efendi, Sahaflar Şeyhizâde”, 11/342.

3 Esad Efendi'nin *Tarih*'i Ziya Yılmaz tarafından neşredilmiştir: Sahaflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi: (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000). Esad Efendi'nin *Divan*'ı Fatih Aydoğan tarafından çalışılmıştır. bk. Fatih Aydoğan, *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı* (Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003). Esad Efendi'nin İbn Kemal'in (ö. 1534) itirazları karşısında müfessir Beyzâvi'yi (ö. 1286) savunmak için yazdığı bir risâle için bk. Şükrü Maden, “Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvi Savunusu: İnceleme ve Metin”, *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 299-320.

4 Maden, “Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvi Savunusu”, 302.

5 Tuba Çavdar Karatepe, “Esad Efendi Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/347.

6 Karatepe, “Esad Efendi Kütüphanesi”, 11/347.

7 Bu mecmuaların bir listesi için bk. *Defter-i Kütüphane-i Esad Efendi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, ts.), 192-197. 193 sayısı kütüphanenin online kataloğu taranarak elde edilmiştir. bk. <https://portal.yek.gov.tr/works/search/full>

1836 yıllarında bir yılı aşkın bir süre İran’da elçi olarak bulunan Esad Efendi’nin Farsça inşâ geleneğini temsil eden münşeât mecmualarını da koleksiyonuna kattığı görülmektedir.⁸ Bu makalede inşâ sanatı ve münşeât mecmualarına dair kısa bir girişin ardından Esad Efendi Koleksiyonu’nda yer alan 33 Farsça münşeât mecmuasına değinilecek ve bu mecmualardan üzerinde henüz detaylı bir inceleme yapılmamış olan 22 münşeât mecmuası fizikî özellikleri ve muhtevaları açısından değerlendirilecektir.

1. İnşâ Sanatı ve Münşeât Mecmuaları

Sözlükte “ortaya çıkarmak”, “icat ve ihdas etmek”, “yaratmak”, “kurmak”, “üretmek ve yazmak”, “yazma sanatı ve kompozisyon” gibi anlamlar taşıyan inşâ, amacı yazının gücünü ve değerini göstermek olan her türlü yazı için kullanılan genel bir ifadedir.⁹ Sadece Farsça değil, Türkçe nesri de etkileyen bu sanatlı yazı tarzı Osmanlı dönemi kaynaklarına konu olmuştur. *Mevzû ‘âtü’l- ‘ulûm*’da “‘İlmü’l-inşâ” başlığıyla konuyu ele alan Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 1561), inşâyı mensur sözleri ve münşiler için beğenilen ibareleri ele alan bir ilim dalı olarak tanımlar.¹⁰ Kâtip Çelebi (ö. 1657) de, Taşköprizâde’nin ifadelerini tekrarladıktan sonra, inşânın “yerine, konusuna, maksadına ve amacına yakışan ibareler kullanmak” olduğunu belirtir.¹¹ İnşâ modern Farsça kaynaklarda detaylı bir tanımla ve yeni tasniflerle ele alınmıştır. *Dânişnâme-yi Edeb-i Fârsî*’de inşâ kelimesi yaratmak ve ortaya koymak anlamına gelir ve edebî açıdan üç anlamı vardır: a) Belagat ve fesahat kullanan yazarın sadece nesre ait bir teknik olan inşâ yoluyla düşünce ve duygusunu ifade etmesi, b) Me’ânî sanatında inşâ, anlamı doğru veya yanlış olma ihtimali olmayan, haberin zıddı, ret edilemeyen veya kanıtlanamayan, konuşanın veya yazarın gerçek dünyada bir şeyi gösterme niyetinde olmadığı bir söz, c) Dîvânî ve tarihî bağlamda inşâ, görevi devlet yazışmalarını yürütmek olan bir dîvân veya vezaret.¹² Dihhudâ’ya göre ise esas olarak nesrin gücünü ve belagatini inceleyen ve âlimler nazarında geçerli görgü kurallarını içeren bu ilmin gelişmesinde hutbe ve risâleler ile hikmette ve dinî ilimlerde ihtisas sahibi kişilerin yazdıklarından yararlanılmıştır.¹³

İNŞÂ sanatının yoğun bir şekilde kullanıldığı yer olan “Dîvân-ı İnşâ” veya “Dîvân-ı Resâil”, hükümdarlar adına resmî belgeler hazırlayan ve hükümet yazışmalarını yöneten bir kalemidir. Diğer hükümdarlar ve farklı sınıflarla yapılan idarî yazışmaların ve teşrifat içerikli mektupların sayısı zamanla artmış ve başlangıçta vezirin denetiminde olan Dîvân-ı İnşâ giderek bağımsız hâle gelmiştir. Abbâsîler döneminde büyük önem kazanan bu birim, özellikle Gazneliler devrinde

8 Kütüphanedeki Farsça yazma eserlerin yakın zamanda yapılan bir kataloğu için bk. Seyid Muhammed Taķı Hüseyinî, *Fihrist-i Dest Nevîshâ-yi Fârsî Kitabhâne-i Esad Efendi (İstanbul)*. Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1400/2021.

9 İsmail Durmuş, “İNŞÂ”, *Türkiye Diyanet Vakıf İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2000), 22/334.

10 Taşköprizâde, *Mevzû ‘âtü’l- ‘ulûm* (İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1895), 1: 250.

11 Katib Çelebi, *Keşfu’z-zunûn* (İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1947), 1: 181.

12 Hasan Enüşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî* (Tahran: Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-i Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 1381/2002), 2: 1278.

13 Mîrzâ Ali Ekber Dihhudâ, *Luġatnâme-i Dihhudâ* (Tahran: Müessese-yi İntişârât-i Dânişgâh-ı Tahran, 1377/1998), 3: 3553.

tüm saray mektuplarını ve hükümdara ait fermanları yazan, denetleyen ve hükümdara gelen mektupları okuyan bir yapı hâlini almıştır.¹⁴

Dîvândan ya da dîvân dışından bir kâtibin (münşî) aldığı talimat sonrası secili nesir kullanarak hazırladığı metinlere münşeât adı verilir. Münşeât, ayrıca, resmî veya gayri resmî mektup koleksiyonu anlamına da gelmektedir.¹⁵ “Teressül”, “mekâtîp”, “resâil”, “nâme-hâ” olarak da adlandırılan münşeât yazısı veya yazışmaları, inşa ve kâtipliğin tekniklerinden biri olarak Fars kültür ve edebiyatında özel bir yere sahiptir. İnşâ ve münşeâtın genel ve özel olmak üzere iki anlamı daha vardır. Genel anlamda inşa ve münşeât, tüm nesir konularını kapsayan ancak meramı teknik ve sanatkârâne bir şekilde ifade eden, edebî ve yüksek seviyeli nesirdir. Bu nesre *Çehâr Maqâle*, *Kelîle ve Dimne*, *Merzûbânâme*, *Cihângüşây-ı Cüveynî* gibi eserler örnek verilebilir. Özel anlamda ise özel (ihvânî) ve resmî (dîvânî/sultanî) mektupların yazılmasında kullanılan bir nesir türüdür.

Münşeât mecmualarında çok defa özel ve resmî yazışma örnekleri, bazen de tarihî, dinî, edebî nitelikte makaleler, kıymetli nazım parçaları ve daha birçok faydalı bilgiye rastlanır.¹⁶ Bu mecmualar teknik ve süslü nesrin kaynakları arasında yer alır. Debîrler, münşiler veya kâtipler, Arap ve Fars edebiyatında uzun mesai harcamış olan, yazılarında müktesebatlarından yararlanan, devlet ve toplum katında muteber insanlardır. Bunların kaleminden çıkan resmî mektuplar Sâmânîler döneminde sade nesirle yazılırken Gazneliler döneminde Hâce Ebû Naşr-ı Muşkân (ö. 1039/40) ve şakirdi Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö. 1077) gibi münşiler tarafından basit-orta seviyede bir nesirle yazılmıştır. Ancak hicri 6. yüzyılda Selçuklu ve Hârizmşâhî münşiler teknik nesre yönelmişlerdir. Teknik nesirde yapılan yazışmaların sanatsal bir yönü vardır ve bu nedenle ünlü münşilerin yazıları daha sonraki nesillerden yazarlar için örnek teşkil etmesi adına mecmua hâlinde bir araya getirilmiştir.¹⁷

2. Esad Efendi Koleksiyonu'nda Yer Alan Farsça Münşeât Mecmuaları

Türkiye Yazma Eserler Kurumu Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi Esad Efendi Koleksiyonu'nda 33 adet Farsça münşeât mecmuası yer almaktadır. Koleksiyonda bulunan

14 Dihhudâ, *Luğatnâme-i Dihhudâ*, 8: 11436-11437, 12021.

15 Enûşe, *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*, 2:1278.

16 Halil İbrahim Haksever, *Türk Edebiyatında Münşe'âtlar ve Nergisi'nin Münşe'âtı* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 1 ve 16.

17 Sîrûs Şemîsâ, *Sebk Şinasî-i Nesr* (Tahran: İntişârât-i Mitrâ, 1377/1998), 90.

bu mecmualardan 11'i (no. 1739,¹⁸ 3295/2,¹⁹ 3297,²⁰ 3298,²¹ 3302,²² 3309,²³ 3329,²⁴ 3331/5,²⁵ 3333²⁶, 3346,²⁷ 3785/26²⁸) daha önce farklı ilim insanları tarafından incelenmiştir. Koleksiyonda yer alıp henüz üzerinde kapsamlı bir çalışma yapılmamış veya kısmen çalışılmış olan 22 münşeât mecmuası ise şu numaralarda kayıtlıdır: 1783, 1888/4, 2733/1, 2808/1, 3319, 3320, 3332, 3339/3, 3353/2, 3369/1, 3369/4, 3371, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3628/7, 3628/9, 3673/14, 3769/21, 3790/30 ve 3817/14. Koleksiyondaki tüm Farsça münşeâtları iki ana kategoriye ayırmak mümkündür: a) Münşî adaylarına inşâ sanatının inceliklerini öğretmek için yazılan, talimî (didaktik) münşeâtlar (3297, 3298, 3346, 3369/1 ve 3371), b) Farklı tarihî şahsiyetlerin birbirlerine yazdıkları özel veya resmî nitelikte mektupları içeren münşeâtlar (diğerleri). Ayrıca, söz konusu 22 münşeâtın onunu (1783, 1888/4, 2733/1, 3319, 3320, 3332, 3339/3, 3369/1, 3769/21, 3790/30) müellifi bilinen, on ikisini de (2808/1, 3353/2, 3369/4, 3371,

- 18 *Mektûbât-ı Muhammed Ma'sum*. İmam-ı Rabbânî adıyla tanınan Ahmed Sirhindî'nin (ö. 1624) oğlu Muhammed Ma'sûm Sirhindî'nin (ö. 1668) mektupları Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi tarafından Türkçeye çevrilmiş ve Mustafa Demirci tarafından *Mektûbât-ı Muhammed Ma'sum* adıyla neşredilmiştir (İstanbul: Nizamiye Akademisi, 2017).
- 19 Bekr b. Zekî el-Konevî el-Mütetabbîb'in (ö. 1295 civarı) *Ravzatü'l-küttâb ve hadîkatü'l-elbâb* başlıklı eser Seyyid Mir Vedûd Yûnusî tarafından tahkik edilmiştir (Tebrîz: Danişgâh-ı Tebrîz İntişârât-ı Müessesesi-yi Tarih ve Ferheng-i İrân, 1349/1970).
- 20 Hüseyin Vâiz-i Kâşifî (ö. 1504), *Şahîfe-i şâhî / Takvîm-i inşâ / Maḥzenü'l-inşâ*. Nüshanın Süleyman İzzî ibn Halîl'e ait olduğunu gösteren Arapça bir temellük kaydı bulunmaktadır. Eserin ilk 17 varağı bu nüshada yer almamaktadır. Eser, Seyyide Şekûfe Ekberzâde tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır. bk. *Taḥşîḥ-i intikâdî-yi Maḥzenü'l-inşâ* (Meşhed: Dânişgâh-ı Firdevsî, 1395/2016).
- 21 Bir önceki eserin (3297) kopyasıdır.
- 22 Bu cilt iki eserden oluşur. İlk eser, Reşîdüddîn Vatvât'a (ö. 1177) aittir. Vatvât nüshanın ilk varağında bu eseri kendi münşeâtından oluşturduğunu, topladığı yazıları (25 Arapça mektup, 25 Arapça kaside, 25 Farsça mektup ve 25 Farsça kaside) 4 kısma ayırıp eserin adını 'Umdetü'l-buleğâ ve 'uddetü'l-füşahâ mine'l-inşâ koyduğunu söyler. Ancak 3302'de sadece 25 Arapça mektup ve 25 Arapça kaside bulunmakta, Farsça bir yazı yer almamaktadır (2b-47a). Mecmuadaki ikinci eser, "Hilâfet-nâme-i ilâhî fi'l-aḥlâk" başlıklı Farsça bir risâledir (48a-74a) ve Muhammed Takî Dânişpejûh tarafından neşredilmiştir: "Hilâfet-nâme-i ilâhî fi'l-aḥlâk", *Ma'ârif-i İslamî*, 3 (1346/1928), 66-89.
- 23 Abdullah b. Muhammed Murvârid, *Münşe'ât*. Eser, Esrâu's-sâdât Ahmedi tarafından tahkik edilmiştir (Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnâd-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslamî, 1398/2019).
- 24 Yusuf b. Şehâb el-Câmî el-ma'rûf bi-Yusuf, *Ferâid-i Gîyâsî*. Haşmet Müeyyid tarafından tahkik edilmiştir (Tahran: İntişârât-ı Hâne-i Ferheng-i İrân, 1358/1979).
- 25 *Menâzirü'l-inşâ* (111b-235b) başlıklı bu eser, Hâce-i Cihân 'İmâdüddîn Mahmud b. Muhammed Geylânî (ö. 1481) tarafından yazılmış olup terresül kuralları ve belagata dairdir. Bu çalışma Ma'sûme Me'den Ken tarafından neşredilmiştir (Tahran: Âşâr-ı Ferhengistân-i Zebân ve Edeb-i Fârsî, 1381/2002).
- 26 Bu münşeâtı derleyen kişi de Sarı Abdullah Efendi'dir. *Münşe'ât-ı Fârisîyye* başlıklı 166 varaklık münşeâtın ilk sayfasında "Yüce Osmanlı Devleti'nin reisülküttaplarından Sarı Abdullah Efendi'nin cem'inden Farsça münşeâtır" şeklinde Farsça bir ifade bulunmaktadır. Mecmua Adnan S. Erzi tarafından detaylı bir şekilde incelenmiştir. k. Adnan S. Erzi, "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II", *Belleten*, XIV/56 (1950), 631-647.
- 27 Şems-i Münşî'nin (ö. 1375'ten önce) yazdığı *el-İrşâd fi'l-inşâ*, inşâ sanatını kolaylaştırmaya yönelik bir kılavuzdur. Eser, müellifin *Düstürü'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib* adlı kitabından yapılan seçmelerle oluşturulmuştur. Ali Ekber Ahmet Dârânî tarafından tahkik edilmiştir (İsfahan: Merkez-i Mirâs-ı Mektûb, 1395/2016).
- 28 *Kut'a min mektûbât-ı İmâm Rabbânî*. İlk kez 1745'te Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn Efendi tarafından Türkçeye çevrilen eserin Ârif Nevşâhî tarafından yapılan Farsça neşri için bk. *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2019).

3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3628/7, 3628/9, 3673/14, 3817/14) müellifi veya müstensihî bilinmeyen münşeâtlar olarak ikiye ayırmak mümkündür. Yüzyıl olarak bakıldığında bu münşeâtlardan dördü (1783, 3369/1, 3628/7 ve 3628/9) hicri yedinci ve sekizinci yüzyılda, ikisi (3769/21, 3673/14) hicri dokuzuncu yüzyılda, on dördü (1888/4, 2733/1, 2808/1, 3319, 3332, 3339/3, 3353/2, 3369/4, 3431/14, 3435/1, 3436/7, 3440/1, 3790/30, 3817/14) hicri onuncu, on birinci ve on ikinci yüzyıllarda ve ikisi (3320, 3371) hicri on üçüncü yüzyılda yazılmıştır. Aynı ciltte bulunan fakat farklı yüzyıllarda yazılmış olan münşeâtlar da vardır (3369/1 ve 3369/4). Makalenin bu kısmında 20 cilt yazma içinde bulunan söz konusu 22 münşeât mecmuası sırayla ele alınıp fiziksel özellikleri ve muhtevaları açısından değerlendirilecektir.

1. Esad Efendi, no: 1783: İlk varlığında Şâdiķî adlı biri tarafından istinsah edildiği notunu taşıyan bu mecmua (1b-87b), Şadreddin Konevî'ye (ö. 1274) ait özel mektuplardan oluşur. Mecmuanın 84b-87a sayfalarında bir kısmı Arapça olan 5 Farsça mektup yer alır. Noktasız bir şekilde, siyah mürekkeple ve nesih hatla yazılan ve okunması güç olan bu mektuplar, hicri 8. yüzyılda kaleme alınmıştır. Farsça mektuplar sırasıyla şunlardır: 1) Şadreddin Konevî'den Bahâeddin Toğân'a yazılan mektup (84b), 2) Fahreddin-i Irâķî'nin Şadreddin Konevî'ye yazdığı mektup (84b-85b), 3) Şadreddin Konevî'den Nizâmeddin Bahâeddin'e yazılan mektup (85b-86a), 4) Şeyh Nâşirüddin'in Şadreddin Konevî'ye yazdığı mektup (86a-87a).

2. Esad Efendi, no. 1888: Müstensih Muhammed b. Bilâl tarafından 952/1546'da İstanbul'da istinsah edilen 250 varaklık mecmuanın içinde *Heşt Bihişt* adlı tarih kitabıyla tanınan müellif, münşî, şair ve siyaset adamı İdris-i Bitlisi'ye (ö. 1520) ait Arapça ve Farsça 8 farklı eser bulunmaktadır. Bu eserler sırasıyla şunlardır: *Mirâtü'l-cemâl* (1888/1, 1b-89b), bir kıta ile Sultan Selim adına yazılmış bir kaside (1888/2, 89b-91b), *Risâle-yi Şehinşâh* (1888/3, 91b-135a), *Kasâid, münşeât ve mürâselât* (1888/4, 136b-151b),²⁹ *Mirâtü'l-'uşşâk* (1888/5, 152b-211b), *Münâzarâtü's-şavm ve'l-'id* (1888/6, 212b-226a), iki gazel, 6 ruk'a ve bir Farsça mektubun cevabı (227b-231a), *Risâle-yi Bahâriyye* (1888/7, 232b-243a) ve *Risâle-yi Hazâniyye* (1888/8, 244b-250a).

Yazmada *Kasâid, münşe'ât ve mürâselât* (1888-4) başlığıyla yer alan ve çok sayıda Farsça mektup ve kaside içeren eser, nestalik hatla, orta bir kalemle ve siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazıların başlıkları ve diğer işaretler kırmızı mürekkepledir. Her sayfada 17 kısa satır bulunan eserde II. Bayezid, Koca Mustafa Paşa, Nişancı Kara Davud Paşa, II. Bayezid'in veziri İskender Paşa, II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud, Akkoyunlu hükümdarı Ebû Naşr Ahmed Bayındırî ("Göde Ahmed"), Şah Muhammad es-Sabıķı, Defterdâr Leys Çelebi, Defterdâr Pîrî Mehmed Çelebi (sonradan Sadrazam Pîrî Mehmed Paşa), Şah İsmail, Şah İsmail'in veziriazamı Melik Mahmud Cân ed-Deylemî, Akkoyunlu Mîr Sirâceddin Abdülvehhâb, Hâdım Ali Paşa, İran büyükleri ve soyluları gibi kişilere hitaben veya onlar için yazılmış özel ve resmî mektuplar, kasideler, gazeller, rubâiler, kıtalar ve beyitler dikkat çeker. Ayrıca, 227a-230a sayfaları arasında

29 Münşeâtteki mektuplardan bir kısmı Vural Genç tarafından kullanılmıştır. Bk. Vural Genç, *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihi: İdris-i Bitlisi, 1457-1520* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019).

Yavuz Sultan Selim meclisine, Mevlânâ Benâî'ye, Emir Kemaleddîn Hüseyin Nişâbüri'ye, Şehzade Mahmud b. Sultan Bayezid'in naibine, Şîrâzlı Tabip Mevlânâ Alâeddîn'e ve Emir Cafer'in mektubuna cevaben yazılan ruk'alar bulunmaktadır. Bu ruk'alar kütüphane katalogunda belirtilmemiştir.

3. Esad Efendi, no. 2733: 232 varaklık mecmuada 7 eser kayıtlıdır: Neşîrâ b. Mahmud Mes'ud Hemedânî'nin (ö. 1606'dan sonra) münşeâtı (2733/1, 1b-6b); Feyzi-i Hindî'ye (ö. 1595-96) ait Divanın hutbesi ve Farsça Nakiller (6a-9b); Mehmed b. Süleyman Fuzûlî el-Bağdâdî'nin (ö. 1556) *Şihhat u Maraz* adlı eseri ile Pers krallarından Sîyâmek ve Hüşeng'den başlayıp Eşkânî ve Sâsânî krallarına dair Farsça kısa tanıtım (2733/2, 9b-33a); Farsça ve Arapça atasözleri ve hikayeler içeren, yazarı bilinmeyen *Qurratü'l-uyûn* (2733/3, 33a-50b); Türkçe atasözleri içeren, yazarı bilinmeyen *Zurûb-i emsâl* (2733/4, 51a-67a); Farsça muhtelif mü'tâye'bât (fıkralar) ve hikayeler, Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) *Bahâristân*'ından bazı hikayeler ve Molla Hüseyin Tebrîzî'nin (ö. hicri 12. yüzyıl) *Mirâtü's-şâlihîn* kitabından alıntılar (2733/5, 67a-88a); farklı konularda divanlardan derlenen Farsça şiirler ki bunlar arasında Bahâeddîn 'Âmilî'nin (ö. 1622) *Nân u Helvâ'sı*, Emir Rezî Ârtîmânî'nin (ö. 1627) *Sâkînâme'si*, Molla Nev'î'nin (ö. 1610) *Sûz u Gûdâz* parçası, Hekîm Pertevî'nin (ö. 1647?) *Sâkînâme'si*, Muhammed Kulu Selim'in (ö. 1647) *Mesnevisi*, Vaḥşî'nin (ö. 1583) *Mirâşnâme'si*, Ziyâ-ı Biryânî'nin *Murabba'isi*, Fuzûlî'nin *Bahârîyât'ı*, Tebrîzî mahlaslı Mîrzâ Abdürrezzak'ın (ö. hicri 12. yüzyıl) şiirleri ve Mîr Ebü'l-Hasan Ferâhânî'nin (ö. 1630) şiirleri yer alır (2733/6-7, 88a-232b).

Yazmada 2733/1 numarasıyla kaydedilen ve müstensihî bilinmeyen *Münşeât* tek bir kalemden çıkmış olup siyah mürekkeple yazılmıştır. Okunaklı nestalik hatla yazılan metin, sayfanın ortasında, kısa satırlarla yer almaktadır ve derkenarda genellikle Farsça ve Türkçe şiirler bulunur. Eserde biri Naşîrâ-yı Hemedânî'ye, diğeri Şâib-i Tebrîzî'ye (ö. 1676?) ait, belîğ bir üslupla yazılmış iki Farsça mektup bulunmaktadır. Resmî mektuplar türünde değerlendirilmesi gereken bu mektuplardan ilki, Naşîrâ-yı Hemedânî'nin Fârs eyaleti vezirine yazdığı ve bağına su verilmesi talebini içeren bir mektuptur. İkinci mektup ise ünlü şair Şâib-i Tebrîzî'nin Safevî Şahı II. Abbâs'a yazdığı, şarap yasağını eleştiren ve şarap tüketiminin serbest bırakılmasını talep eden bir ricâ-nâmedir.

4. Esad Efendi, no. 2808: İlk varağında hicri 1106 yılı yeni yıl olarak kaydedilen nüshanın ikinci varağında “İşâk Hocası merhumun şerh-i mektûb-i Câmî'î” şeklinde bir not vardır. Mecmuada iki eser kayıtlıdır: Yazarı belli olmayan, *Molla Câmî'ye* [Abdurrahmân Câmî] yazılan *Farsça mektubun cevabı* başlıklı bir mektup (2808/1, 2b-5b) ile İşâk Hocası Ahmed (ö. 1708) tarafından Türkçe yazılan *Şerh-i Mektûb-i Molla Câmî* (2808/2, 6b-104b). Kırmızı çizgilerle çerçevelenen münşeâtta metinler siyah mürekkeple, başlıklar ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Nüsha okunaklıdır ve rutubet izi ya da karalama yoktur.

5. Esad Efendi, no. 3319: Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî'ye (ö. 1757) ait 69 varaklık bu Farsça münşeât mecmuası nestalik hatla yazılmıştır ve derkenarlarda bazı şiirlere rastlanır.³⁰

30 Ebu'l-Fazl 'Arabzâde'nin “Mücellid-i Pencum-ı Münşeât-ı Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî” başlıklı bir makalesi

Kitabın başında Arapça “Bu kitabı Mîrzâ Mehdî Han inşâ etti”, sonunda ise “Mîrzâ Mehdî Han Esterâbâdî'nin inşâsı 1238 tarihinde sona erdi” ifadesi yer alır. Mecmuada Nâdir Şah'ın Osmanlı Sultanı I. Mahmud'a yazdığı mektup, Nâdir Şah'ın Herat fethi için fermanı, Mâzenderân Veziri Mîrzâ Yusuf'a yazılan mektup, çok sayıda isimsiz mektup, Mehdî Han Esterâbâdî'nin inşâsı ve vakıfnameleri gibi özel ve resmî mektuplar bulunmaktadır.

6. Esad Efendi, no. 3320: Mu'amedüdevle Mîrzâ Abdulvehhâb Neşât el-İsfahanî'ye ait 129 varaklık münşeât mecmuasının son sayfasında “Kitap hicri 1249 [1833] yılında, Safer ayının üçüncü günü olan pazar gününde Ebül-Kâsım İsfahanî tarafından istinsah edilmiştir” şeklinde Arapça bir not vardır. Özel ve resmî nitelikte yazışmaları içeren nüsha birkaç bölümden oluşur. Nüshanın ilk bölümünde Feth Ali Şah'a (ö. 1834) ait divanın dîbâcesi, hutbeler, vakıfnâmeler, Abbâs Mîrzâ'nın şarap ruhsatı, evlilik senedi ile Şîrâz ve Mâzenderân şehirlerinin tasviri yer alırken ikinci bölümde Osmanlı padişahı II. Mahmud'un Fransa İmparatoru I. Napolyon'a, İngiltere kralına ve diğer Avrupa hükümdarları ile bazı tarihî şahsiyetlere yazdığı mektup ve fermanlar bulunmaktadır. Nüshanın üçüncü bölümü padişaha ve aşağıda adı verilen diğer üst düzey kişilere yazılan arıza ve mektupları içerirken son bölümde yazarın münâcatı yer alır. Nüsha okunaklı ince nestalik hatla siyah mürekkeple, başlıklar ise kırmızı mürekkeple hazırlanmış düz bir çerçeve içinde yazılmıştır. Nüşhada mühür, karalama ve rutubet izi yoktur. İlk iki varacağına kayıt düşülmemiştir.

Mecmuada bulunan Farsça mektuplar şu kişilere hitaben yazılmıştır: Mahmud Şah-ı Afgan, Allame Mîrzâ Ebül-Kâsım, Molla Abdullah Müderris, Abbâs Mîrzâ'ya Herat hakkında bir rapor, Horâsân Valisi Şeyh Muhammed Velî Mîrzâ, Tahran Dârü'l-Hilâfesinden Ali Han Vâlî, Horâsân Hükümdarı Naşîrüddîn Mîrzâ, Aşğar Han Afşâr, Hacı Muhammed Hüseyin Han Beylerbeyi, Süleyman Mîrzâ, Muhammed Ali Mîrzâ, Allâme Ağa Seyyid Muhammed, Kâhire Nakîbü's-saltanası, Osmanlı veziriazamı, Bağdat Veziri Süleyman Paşa ve Ali Paşa. Ayrıca, Yerevan Kalesinin yetkisinin Mehdî Kûlî Han'a devredilmesi emri ile İsfahan ve vilayetleri hakkında bir kararname yer almaktadır.

7. Esad Efendi, no. 3332: Osmanlı reisülküttaplarından Sarı Abdullah Efendi'nin (ö. 1660) *Düstürü'l-inşâ* adlı 378 varaklı bu eseri, Sultan II. Bayezid devrinden kendi yaşadığı döneme kadar tarihlenen, Farsça, Arapça ve Türkçe mektuplardan oluşan bir mecmuadır. Okunaklı bir nesih hatla, kırmızı bir çerçeve içerisinde ve kırmızı başlıklarla yazılı bu mecmuayı Sarı Abdullah Efendi 1643'te derlemiştir. Bir kısmı Sarı Abdullah Efendi'nin yazdığı mektuplardan oluşan mecmuada 52 Farsça mektup yer alır. Bu mektuplar arasında aşağıdaki kişilere ait resmî yazışmalar göze çarpmaktadır: Sultan II. Bayezid'in Abdurrahmân Câmî, Mevlânâ Celâleddin Devvânî, Herat Şeyhi Ahmed Teftâzânî ve Sultan Hüseyin Baykarâ'ya yazdığı mektuplar ve bu mektupların cevapları, Sultan Selim tarafından Şah Abbâs'a yazılan bir mektup ve cevabı, Şah İsmail'in Sultan Selim Han'a bir mektubu, Kanuni Sultan Süleyman'a İran Şahı'ndan

var. 'Arabzâde'nin makalesinde tanıttığı nüsha tam hâliyle Ayetullah Golpâyegânî'nin kütüphanesinde yer alan nüshadır. Esad Efendi Koleksiyonu 3319 numaralı münşeât muhtemelen bu nüshanın bir kısmıdır.

ve Semerkand hâkiminden gönderilen mektuplar, Şah Tahmâsb'ın oğlunun Rüstem Paşa'ya mektubu, Hind padişahının oğlu tarafından Mustafa Paşa'ya yazılan bir mektup, Zeynep Sultan'ın gönderdiği bir mektup, İran Şah'ından Nasûh Paşa'ya bir mektup, Sultan IV. Murad'a Hind padişahının gönderdiği bir mektup, Sultan İbrahim'e Şah II. Abbâs'tan gelen bir mektup, Esad Efendi'ye Şah Abbâs'tan gelen bir mektup ve cevabı.

8. Esad Efendi, no. 3339: Farklı kalemler ve yazı tipleriyle yazılan 349 varaklık mecmuada 5 eser kayıtlıdır: Türkçe *Mektûbât ve Münşeâtlar* (3339/1, 1a-237b), Türkçe *Râgıb Paşa Münşeâtı* (3339/2, 238b-268b), Farsça bir mektup (3339/3, 268b-270a), Türkçe mektuplar (270a-329b) ve *Münşeât-ı Kâni* (3339/4, 270a-349b). Mecmuanın 270a-329b sayfaları katalogta yer almamaktadır.

Mecmuada 3339/3 numarayla kayıtlı Farsça mektup okunaklı talik hatla yazılmıştır. Bu mektubun metni siyah mürekkeple, başlıklar ise ayrı ve kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Sözde Şehzade Safi tarafından yazılmış resmî nitelikteki bu mektubun sonunda 15 Recep 1156 [4 Eylül 1743] tarihi yer alır.³¹

9. Esad Efendi, no. 3353: 108 varaklık mecmua, tezyinsiz nestalik bir hatla, sayfanın ortasında bir sütun şeklinde, orta boyutta bir kalem, siyah mürekkep ve kısa satırlarla yazılmıştır. Okunaklı bir el yazısıyla yazılan metinde satırlar birbirini takip eder ve mektupların başlıkları başka bir satırda ayrı şekilde yazılır. Nüshanın ilk varağında Rumeli Kadıaskeri Ârif Mehmed Efendi'ye (ö. 1858) ait bir temellük kaydı bulunmaktadır. Nüshanın ikinci varağında “Devlet-i Aliyye ile Eşref Han beyninde tevârüd iden nâmeler” kaydı yer alır. Mecmuda yer alan eserler şunlardır: Arapça *Fetâvâ* (3353/1, 3b-36a), *Mecmû' u 'l-mekâtib beyne 's-sultani 'l-Osmanî ve beyne Eşref Han / Devlet-i Aliyye ile Eşref Han beyninde tevârüd iden nâmeler* (3353/2, 36b-107b). Mecmuadaki ikinci eserde 11 Farsça, 18 Türkçe ve 1 Arapça mektup bulunmaktadır. Bu mektuplar, Sultan III. Ahmed, Eşref Han Hotekî, Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa ve İ'timâdü's-Saltana (Eşref Han'ın veziriazamı) arasında gerçekleşen, barış ve dostluk içerikli resmî mektuplardır.³²

31 1156/1743 tarihli bu mektup Osmanlı hükûmetinin desteğiyle saltanat iddiasını sürdüren Safi'nin İran içinde kendine taraftar bulmak adına kaleme aldığı, propaganda amaçlı bir mektuptur ve aşağıda verilen tarihî bağlam içerisinde yazılmıştır: 10 Ocak 1732'de Osmanlı Devleti ile İran arasında yapılan anlaşmadan memnun olmayan Nâdir Han, II. Tahmâsb'ı tahttan indirerek yerine Tahmâsb'ın kundaktaki oğlu Abbâs'ı III. Abbâs olarak tahta geçirmiştir. Bu esnada “Vekilü'd-devle” unvanıyla devlet işlerini eline alan Nâdir Han, 8 Mart 1736'da düzenlenen bir kurultayda kendisini İran hükûmdarı ilan ettirdi. Nâdir Şah'ın tahta geçmesiyle 1501'den beri devam eden Safevî hanedanı son buldu. Osmanlı Devleti, Nâdir Şah'a karşı Safevî hanedanından olduğunu iddia eden bir şehzadeyi himayesi altına alarak onu İran Şahı ilan etti. Adı Safi olan bu şehzade güya Şah Hüseyin'in oğlu idi. Önce Selanik'te sonra Rodos'ta ikamet eden bu sahte şehzade, İran'la ilişkiler bozulup harbe karar verildiğinde Kadıköy'e getirilmiş ve kendisine Kaya Sultan Yalısı tahsis edilmiştir. Nâdir Şah'ın hududu geçtiği haberi sonrası İran'a 23 Eylül 1743'te harp ilan olundu ve aynı gün Şah Safi İzmit'ten Erzurum'a gönderildi. Ancak Nâdir Şah'ın taleplerinden vazgeçerek sulh istemesi sonrası 4 Eylül 1746'da İran'la yapılan sulh ile Osmanlılar tarafından İran Şahı ilan edilmiş olan Safi Mîrzâ Erzurum'dan geri çağırıldı. Bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983), 5: 302-303, 309.

32 Osmanlı Sultanı III. Ahmed saltanatının son senelerinde İran ve Afganlılarla yoğun yazışmalar yürütmüştü. Rusya'nın baskısı sonucu bölge Müslümanlarının III. Ahmed'den hamilik istemesi sonucu Batı İran'a giren Osmanlılar, Ruslarla 1724'te “İran Mukâsemenâmesi” adı verilen bir antlaşma imzaladı ve bu antlaşma sonucunda

10-11. Esad Efendi, no. 3369/1; 3369/4: 207 varaklık mecmuanın ilk varığında kalın bir kalemle ve siyah mürekkeple Şair Nâbî'ye (ö. 1712) ve diğer şairlere ait bazı Türkçe beyitler bulunmaktadır. Varak 1a'da ince bir kalemle Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) Nakşibendilikle ilgili beyitleri yer alır. Mecmuada çok sayıda eser kayıtlıdır: Müellifi bilinmeyen Farsça, Arapça ve Türkçe bir münşeât mecmuası (3369/1, 1b-32b); Hüsâmeddîn Hasan b. Abdulmü'min el-Muzafferî el-Hoyî'ye ait (ö. 1285'ten sonra) resâil sanatı hakkında bilgiler içeren *Kavâ'idü'r-resâil ve ferâidü'l-fezâil* (3369/2, 32b-69a)³³; Esad Efendi no. 3295'te kayıtlı Bekr b. Zekî el-Konevî el-Müteṭabbib'in *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb* eserinde 64b-93a varakları arasında da yer alan Farsça mektuplar (70a-96a)³⁴; Ahmed b. Ali b. Ahmed'e ait olup daha önce çalışılmamış olan *Kenzü'l-belâğa*. Eserde farklı inşâ örnekleri içeren 50 Farsça risâle yer almaktadır (3369/3, 97a-140b); Müellifi ve derleyeni belirsiz bir münşeât mecmuası içerisinde kayıtlı 67 Farsça mektup (3369/4, 141a-189a); başlıksız Farsça bir fetihnâme (190b-198b); Arapça mektuplar (198a-201b) ve Mevlânâ Mustafa Çelebi el-Filibevî'ye ait Türkçe *Risâle der Şoḥbet* (3369/5, 202a-207b).

3369/1 numara ile kayıtlı müellifi ya da derleyeni bilinmeyen eserde 10 Farsça, 11 Arapça ve 5 Türkçe mektup bulunmaktadır. Mektuplar nesih hatla okunaklı bir şekilde ve siyah mürekkeple yazılmışken başlıklar kırmızıdır. Mecmua boyunca müellif ya da müstensih bazı Farsça kelimelerin Farsça eş anlamlarını derkenara yazmıştır. 3369/4 numaralı ile kayıtlı müellifi ya da derleyeni bilinmeyen eserde yer alan mektuplar da okunaklı bir şekilde yazılmıştır. Metin siyah mürekkeple, başlıklarla kırmızı mürekkeple, büyük bir kalemle ve nestalik hatla yazılmıştır. Satır aralarındaki mesafe azdır ve satırlar boşluk bırakılmadan yazılmıştır. Yazmanın yazıları silinmemiş, sayfaları kopmamıştır. Nüshanın tarihi ve müstensihin adı kaydedilmemiştir.

3369/1 ve 3369/4 numaralı eserlerde Sultan II. Murad, Sultan II. Mehmed, Cem Sultan, Uzun Hasan, Cihân Şah, Tâcîzâde, Ekmelüddîn Müeyyedü'l-Naḥcivânî, Hüsâmeddîn Hasan b. Abdulmü'min el-Muzafferî el-Hoyî, Ebû Bekr b. Zekî el-Konevî el-Müteṭabbib, Melikü's-Sevâhîl Emir Bahâeddîn Mehmed, Karahisar-ı Devle emiri Emir Nuşretüddîn Hasan ile Hoca Emir Bedreddîn Yahya gibi kişilere yazılan özel ve resmî mektuplar yer alır. Ayrıca hükümdarlar, şehzadeler, vezirler, emirler, kadılar, seyitler ve şeyhler gibi unvanlara nasıl

Osmanlılar ile Ruslar bazı İran şehirlerini paylaştılar. Her ne kadar II. Tahmâsb İran Mukâsemenâmesi'nin şartlarını kabul etse de Mir Üveys oğulları'nın II. Tahmâsb'ı tahttan indirmesi üzerine tahtta çıkan Eşref Han, bu antlaşmayı reddetti. Kasım 1726'da Osmanlı ve İran orduları karşı karşıya gelmiş ve bu muharebede Osmanlı tarafı yenilmiştir. Mecmuada kayıtlı olan ve Sultan III. Ahmed, Eşref Han Hotekî, Nevşehirli Dâmâd İbrahim Paşa ve İ'timâdü's-Saltana (Eşref Han'ın veziriazamı) arasında gerçekleşen bu yazışmalar Osmanlı-İran diplomasi tarihi için son derece önemlidir. Bu dönemin olayları ve Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Han nezdindeki elçiliği ile ilgili bk. M. Münir Aktepe, "Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler", *Türkiyat Mecmuası* 12 (1995), 155-178.

33 Şuğrâ Abbâszâde tarafından tashih ve tahkik edilmiştir. Bk. *Mecmû'a-i âşâr-ı Hüsâmeddîn el-Hoyî* (Tahran: *Mîrâş-ı* Mektûb, 1379/2001).

34 Eser, Mir Vedüd Yünüsü tarafından tahkik edilmiştir. Bk. *Ravzatü'l-küttâb ve Hadikatü'l-elbâb, be-taşîḥ ve taḥşîye-i Mir Vedüd Seyyid Yünüsü* (Tebriş: Danişgâh-ı Tebrîz İntişârât-ı Müessese-i Tarih ve Ferheng-i İran, 1349/1970).

mektup yazılacağı kaydedilmiş, akraba ve arkadaşlara yazılan tebrik mektupları, Şikâyet mektupları, yemin mektupları, tanıştıırma mektupları gibi örnekler verilmiştir. Fetihnâmeleri de içeren mecmuanın 190b-198b sayfaları arasında yer alan Farsça başlıksız fetihnâme, Hülâgû'nun 656/1258'de Bağdat'ı ele geçirmesine dairdir. Mektubun devamında "Naşîrüddin Tûsî'nin yazdığı bu nüsha, 656 [1258] yılında Sultan Hülâgû Han Bağdat'a indiğinde onun emriyle Halep kadısına gönderildi" yazılı Arapça bir not düşülmüştür.

12. Esad Efendi, no. 3371: Yazarının veya müstensihinin adı bilinmeyen bu yazma (2b-38a) tek bir kişi tarafından okunaklı kırık nestalik hatla kaleme alınmıştır. Yazmada harfler büyük yazıldığı için her sayfada sadece beş satır vardır. Başlıksız yazmanın içinde mühür, karalama ve rutubet izi bulunmamaktadır. Son varakta yer alan 1252 tarihi eserin tamamlanma tarihi olmalıdır. Yazma, münşileri yetiştirmek amacıyla yazılmış didaktik metinlerden oluşur. Allah'a hamd, Peygamber'e salavât ve kaleme yönelik övgüden sonra sebab-i telife geçilir. Bu kısımda hat sanatı bilmenin ve münşiliğın önemi vurgulanmış ve debirlere yönelik eğitici bilgiler verilmiştir. Daha sonra çeşitli sosyal konulara ait başlıksız mektup örnekleri sunulurken nüshanın son sayfalarında Arapça ve Farsça gün ve ay adları, yıl listeleri ve farklı malların ölçüm birimleri not edilmiştir.

13. Esad Efendi, no. 3431: Okunabilirlik açısından zorlayıcı olan 193 varaklık bu mecmuanın ilk iki varağında Türkçe, Arapça ve Farsça Şiirler ile bazı ayetler yer almaktadır. Mecmuada yer alan Farsça eserler Şunlardır: Bostân-ı Sa'dî, Abdurrahmân Câmî ve Hüsrev Dihlevî gibi önemli ediplerin Farsça Őiirlerini içeren Farsça *Eş'âr-ı münteħabe* (3431/3, 8a-27b); Ebü'l-Feth Celâleddin Muhammed Hâce Pârsâ'ya (ö. 1420) ait *Risâle-i Maħbûbiyye* (3431/6, 37b-38a); çok sayıda dağınık Türkçe ve Arapça metinler, mektuplar, Farsça dîbâce ve hikayeler (3431/11 ve 3431/12); Türkçe, Farsça ve Arapça münşeât ve mektuplar (3431/14, 165b-171a); Hüseyin Baykarâ'ya ait Farsça *Mecâlisü'l-'uşşâk* (3431/15, 182b-184a) ve Farsça *Kaside-i bûkalemûn* (3431/16, 185b-188a).

Mecmuanın 165b-171a varakları arasında kayıtlı münşeâtta (3431/14) Farsça, Türkçe ve Arapça mektuplar yer almaktadır. Türkçe mektuplar arasında Őeyhülislam Ebu'l-Mahmud'un tebrik mektubu, Nişancı Tâcîzâde Cafer Çelebi'nin münşeâtları, Sultan Kûrkûd/Korkut'un hizmetkârlarına mektupları, Kâfi Efendi'nin noktasız bir mektubu, bir taziye mektubu ve diğeri dağınık yazılar vardır. Farsça mektuplar ise Ali Paşa, Abdurrahmân Câmî, Kutbüddin Çelebi ve Ahmed Paşa gibi kişiler arasında cereyan eden yazışmaları içerir. Nüshanın derkenarları düz ve çapraz yazılı notlarla doludur. Metin siyah mürekkeple başlıklar ise kırmızı mürekkeple talik hatla yazılmıştır. Mecmuanın tüm sayfalarında "Vakf-ı Ma'rûf Efendi" yazılı bir mühür vardır.

14. Esad Efendi, no. 3435: Okunabilirlik açısından zorlayıcı olan 226 varaklık bu mecmuanın ilk varağında nestalik hatla "Mecmu'a-i Keşkül", ardından "Mecmu'a-i Muhammed Râğıb-ı Rûmî" ifadesi yer alır. 17 eserin kayıtlı olduğu mecmuadaki Farsça mektup, risâle ve Şiirler Şunlardır: Müellifi veya müstensihi bilinmeyen Farsça bir münşeât (3435/1, 1b-8a); Ğanî Keşmîrî (ö. 1668) ve Muhammed Kûlî Selim'e (ö. 1647) ait beyitler ve muhtelif Farsça Şiirler

(9a-18a); İbn Sînâ'nın (ö. 1037) Farsça *Risâle fi işbâti'n-nübüvvât* risâlesi (3435/4, 22a-23a); tasavvuf konulu *Risâle fi'l-mehabbe* adlı müellifi bilinmeyen Farsça bir risâle (3435/5, 23a-b); Zâhîrüddîn Ali Tefrişî'e (ö. 1610) ait *Şebnem-i şâdâb* başlıklı Farsça bir risâle (3435/7, 27a-30a); Zeynüddîn Ali Hıncî eş-Şîrâzî'ye (ö. 1307) ait Farsça Hıyy b. Yekzân'nın kıssası (3435/10, 52a-65b); Abdurrahmân Câmî'nin (ö. 1492) *Şerh-i mîmiyye-i hamriyye-i Fâriziyye* adlı Farsça risâlesi (3435/13, 119b-132a); 'İmâdüddevlle Mîrzâ Muhammed Tâhir Vahîd Kâzvinî'ye (ö. 1700) ait Farsça *Tarih-i Cihân Ârâ-yi Abbâsî* (3435/14, 132b-209b); Bahâeddîn 'Âmilî'ye (ö. 1622) ait *Nân ü Helvâ* başlıklı Farsça risâle (3435/16, 218a-219b), Naşîrüddîn et-Tûsî'ye (ö. 1274) ait *Evsâfî'l-êşraf* başlıklı Farsça bir risâle (3435/17, 220a-223a).

3435/1 numarada *Münşe'ât-ı Fârsiyye* olarak kaydedilen eserin sayfaları çapraz ve düz nestalik hatla, istifli bir şekilde, küçük ve soluk yazı tipinde yazılmıştır. Derkenarlarda farklı şiirler not edilmiştir. Özel mektuplardan oluşan mecmuada, Mahmud Han, Nüreddîn Muhammed, Emir Şadr-ı Cihân Hindüstânî, Hoca Muhammed Ali Hâzinedâr, Molla Şerefeddîn Ali, Hoca Muhammed Ali Hıtâî, Şemseddîn Muhammed Kûpâl, Hoca Nimetullah, Hekîm Humâm, Şah İbrahim, Ebu'l-Fazl Mübârek ve Han Ahmed Geylânî'nin adları geçmekte ve Kandeher'in fethinden bahsedilmektedir.

15. Esad Efendi, no. 3436: 55 eserin kayıtlı olduğu 219 varaklık mecmuada yer alan Farsça mektup, risâle ve şiirler şunlardır: Fâhreddîn Ali Şafî'nin (ö. 1532) Farsça kasidesi (3436/2, 3b-4b); *Münşeât* (3436/7, 27b-30a); Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1221) *Kaside*'si (3436/28, 89a); Hakîm Senâî'nin (ö. 1131?) *Müntehab-ı Hadîka-i Senâî*'si (3436/32, 114b-118b); Azîz en-Nesefî'nin (ö. 1300?) *Mağsadü'l-Akşa*'sı (3436/44, 166a-b); Esedî-i Tûsî'ye (ö. 1073) ait bir kaside (3436/48, 193a) ve Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed 'Unşurî'nin (ö. 1039/40?) bir kasidesi (3436/50, 198a-b).

Mecmuada 3436/7 numara ile kayıtlı Farsça münşeât (27b-30a), Şah Tahmâsb ile Sultan Süleyman Han arasında gerçekleşen, dostluk içeren resmî türde bir mektuptur. Talik hatla yazılan mektubun metni siyah mürekkepledir ancak ayet, şiir, beyit ve virgüller kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Türkçe bir başlığa sahip olan mektubun başında veya sonunda ilave bir kayıt rastlanmamaktadır.

16. Esad Efendi, no. 3440: Kütüphane kataloğunda *Münşeât ve Kasâid ve Eş'âr-ı Müntehabe* başlığıyla kayıtlanan mecmuanın ilk iki varağında Arapça "Abd el-fakîr... el-hâc Muhammed Emin ibnü'l-hâc Yusuf'un kitapları", "Divan mecmu'ası", "Feyzî Divanı'nın Hutbesi", "Feyzî'nin inşâ ve kaside mecmu'ası (muhtelif taliklerle)" yazmakta ve Muhammed Emin'e ait bir mühür göze çarpmaktadır. İnce nestalik hatla, siyah mürekkeple, kırmızı başlıklarla yazılan 192 varaklık mecmuada ikisi Türkçe diğerleri Farsça olan 13 eser yer almaktadır. Mecmuadaki Farsça eserler şunlardır: Müellifi, derleyeni ve müstensihî bilinmeyen bir münşeât (3440/1, 1a-9a); *Eş'âr-ı müntehabe* (3440/2, 9b-51b); Zülâlî-i Hânsârî'nin *Mahmûd u Ayâz* şiiri (3440/3, 52a-56a); içerisinde Mîr Ebu'l-Hasan, 'Ubeyd-i Zâkânî ve Molla Tab'î/Şah'a ait şiirler bulunan *Eş'âr-ı müntehabe* (3440/4, 56b-61a); Enîs-i Şamlu el-Herevî'nin *Mahmûd u Ayâz* (3440/5,

61a-69a); *Der Münâzara-i Hüsrev ve Ferhâd* adlı müellifi bilinmeyen bir eser (3440/6, 69a-b), Molla Nefisüddîn Şânî-i Tekelu'nun *Mesnevi'si* (3440/7, 69b-80b); Mîr Muhammed Hâşim Sencer'e ait *Hüsrev u Şîrîn* (3440/8, 80b-83a); Yahya Lâhicî, Abdurrezzâk, Hâtîfî, Mîr 'Ata, Bâkerâ, Mîrzâ İbrahim, Giyâşâ-yî Helvâyî-i Şâpûr, Molla Muhammed Şûfî, Mevlânâ Meczûb, İbrahim-i Sâbîk, Molla-yı Rûm, Molla Vâkıf, Şâib-i Tebrizî, Tâlib-i Âmulî, Baba-yı Afğânî, Mevlânâ Neẓîrî adlı şairlerin şiirlerine yer verilen *Eş'ar-ı münteḥabe* (3440/9, 83b-125a); Nev'î-yî Ḥebûşânî'nin *Sûz u Gûdâz'ı* (3440/10, 125a-133a); içerisinde Nev'î Mağribî, Baba Figânî, Abdurrahmân Câmî, 'Ârif, Ḥayretî, Şukûhî, Ḥacû-yı Kirmânî, Mîrzâ Kulu, Emir Hüsrev, Kâmî, Fâriğ-i Şefâhânî, Muhammed Zamân, 'Örfî, Tesellî-yî Şîrâzî, Şifâyî, Seyyid Zârî, Şevkî Mevcî, Ḥayâlî, Tâlib, Şafâyî'ye ait şiirlerin yer aldığı *Eş'ar-ı münteḥabe* (3440/11, 133a-160a); Hacı Muhammed Can Kudsi, 'Uzletî, Fuzûlî, Zuhûrî, 'Örfî, Tâhir-i Kenî, Abdurrahmân Câmî ve Hâşimî'ye ait şiirlerin yer aldığı *Eş'ar-ı münteḥabe* (3440/13, 168a-192a).

3440/1 numarayla kaydedilen münşeât mecmuasının sayfalarında iki, üç, dört veya altı sütun yer almaktadır ve satırlar bazen düz, bazen de sağa ve sola çapraz şekilde nestalik hatla yazılmıştır. Mecmuada Şeyh Ebu'l-Fazl Mübârek'in Feyzî-i Hindî'ye ve Azîz Kûke'ye yazdığı mektup yer alır. Ayrıca, Mîr Ali Şîr Nevâî'nin Ḥâce Efzâlüddîn Muhammed ve Şehâbeddîn Abdullah Murvârid'e yazdığı bir name ile Neşîrâ-yı Hemedânî'nin münşeâtı bulunmaktadır. Mecmuanın baş kısmı eksik olup 1b sayfasında "Ḥuṭbe-i Divân-ı Feyzî" şeklinde bir not bulunur.

17-18. Esad Efendi, no. 3628/7; 3628/9: Mecmuanın ilk iki varlığında "el-Ektâf risâlesi", "Cevâhirü'l-keîm", "Ḥaddü'l-akl risâlesi", "Kindî'ye isnad edilen bir risâle", "Mu'in bin Zâide'nin haberleri", "Abdu'l-fakîr Muhammed ibn-i Hamza kitaplarından" şeklinde Arapça notlar vardır. Ayrıca, Abdu'l-fakîr Ḥâmid el-Ġanî'ye ait bir mühür ve "1018 yılı" ifadesi yer alır. Siyah mürekkeple, farklı yazı tipleriyle yazılan mecmua, 2b sayfasından başlayıp 145a'ya kadar devam eder. Mecmuada 6'sı Arapça ve diğerleri Farsça olmak üzere 14 eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: Astroloji ile ilgili müellifi belli olmayan *Risâle fi ma'rifeti'l-ektâf* adlı risâle (3628/3, 10a-11a); edebî bir eser olan ve müellifi bilinmeyen *Hikâyet-i Ebu'l-Abbâs Me'mûn Ḥârzemşâh* (3628/6, 15a-17a); *Münşeât* (3628/7, 17a-23b); *Münşeât* (3628/9, 28b-40a); Sa'dî Şîrâzî'nin *Risâle-i 'Akl u 'Aşk* (3628/12, 95b-97a); *Kitab fi'n-Nîrûz* (3628/13, 97a-98b); *Hilâfetnâme-i İlahî* (3628/14, 99b-142b).

3628/7 ve 3628/9'da kayıtlı Farsça münşeâtlar açık nestalik bir hatla, siyah bir mürekkeple ve kırmızı başlıklarla yazılmıştır. Resmî ve dinî içerikli mektupların yer aldığı münşeâtta İskender Zülkarneyn'in Aristoteles'e yazdığı mektubun Farsça çevirisi, İskender'in Aristoteles'e yazdığı mektubun cevabı, Mevlânâ Şemseddîn Ḥâlid es-Semerqandî'nin yazdığı inşâlardan biri, Mühezzibüddîn el-Yezdî'nin inşâsına verilen cevap, İbn Ḥâlid es-Semerqandî'nin mektubunun cevabı, Ebû Ḥâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Ġazâlî'nin Vezir Nizâmülmülk'e yazdığı bir mektup, Nizâmülmülk'ün mektubuna cevaben Ġazâlî'nin mektubu, Şemseddîn'in inşâsı, Naşîrüddîn Tûsî'nin Mühezzibüddîn el-Yezdî'ye yazdığı inşâ, Mühezzibüddîn el-Yezdî'nin Azîzüddîn 'Abdîl'e yazdığı mektup ve Azîzüddîn 'Abdîl'in verdiği cevap bulunmaktadır.

19. Esad Efendi, no. 3673: 22 varaklık mecmuanın ilk varağında Türkçe ve Arapça bazı notlar, şiirler ve “Osman ibn ...” yazan bir mühür yer almaktadır. Mecmuada 33’ü Arapça ve 3’ü Farsça olmak üzere 36 eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: Celâleddin ed-Devvânî’nin (ö. 1502) *Risâle der mâhiyet-i ‘adâlet’*’i (3673/2, 17a-18b); *Sergüzeştname* (3673/13, 50a-57b) ve *Münşeât* (3673/14, 59b-71a).

3673/14 numarayla kaydedilen Farsça münşeât uzun ve ardışık satırlarla, boşluksuz, siyah mürekkep ve küçük bir kalemle yazılmıştır. Eserde bulunan beyit, mısra ve kıta gibi kelimelerin ve mektupların başlıkları kırmızı mürekkeple yazılmış olup her cümlelin sonunda kırmızı mürekkeple nokta konulmuştur. Mektup başlıkları çoğu kez boşluk bırakılmadan bir önceki mektubu takip etmektedir. Nüsha talik hatla yazılmış olup ilk sayfası dışında derkenarlarda bir nota rastlanmaz. 3673/14 numaralı Farsça münşeâtta Timur, Yıldırım Bayezid, Şâhrûh Mîrzâ, Şîrvân Emiri Halil Bey, II. Murad, Karakoyunlu hükümdarı Cihân Şah, Uluğ Bey ve Uzun Hasan gibi ünlü kişiler arasında yazılan fetihnâmeler ile taziyenâme gibi özel mektupları yer almaktadır.

20. Esad Efendi, no. 3769: 134 varaklık mecmuanın ilk dört varağında “Resâil Mecmu‘ası”, “Hicri 978”, “Seyyid Ahmed b. es-Seyyid Ali’nin kitaplarından” notu yer almakta ve “Evlâd-ı Bende Muhammed Ahmed” yazılı bir mühür bulunmaktadır. Ayrıca, ilk üç sayfada Türkçe şiirler yer alır. Siyah mürekkeple, farklı kalem ve yazı tipleriyle yazılan nüshada başlıklar kırmızıdır. Nüsha okunaklı olup rutubet izi ve karalamalar yoktur. Mecmuada 20’si Arapça, 2’si Farsça toplam 22 eser kayıtlıdır: Farsça eserler şunlardır: Şerefeddîn Ali b. Şemseddîn Ali Yezdî’nin (ö.1454?) *Risâle fi ‘l-evfâk’*’i (3769/11, 73a-74b) ve yine aynı yazara ait “Münşeât-ı Ali Yezdî” adıyla kayıtlı bir münşeât mecmuası (3769/21, 110b-129b).

Mecmuanın kenarları genellikle boş, nestalik hatla, siyah mürekkeple, genelde düz bazen de çapraz yazılan satırları sıkışık, başlıklar kırmızıdır. Eser özel ve resmî mektupları içerir. Bunlardan biri bir fetihnâme, Emirzâde Ebû Hayyim’den Kelberk Valisi Sultan Ahmed’e bir mektup, Sultan Sa‘îd’den Sultan Kelberk’e cevaben yazılan bir mektup, bir taziyenâme ve Emir Nüreddin Nimetullah’a yazılan bir mektuptur.

21. Esad Efendi, no. 3790: 197 varaklık mecmuanın ilk dört varağında “İstanbul’da 998 senesinde, Ramazan ayı başında Abdülcemîl b. Nefes el-Bağdâdî’nin elinde”, “Kitabın içindekiler listesi”, “Rızâ Kulu Han Hidâyet’ten bir beyt, hicri 1003 senesinde”, “Muhammed Sa‘îd adlı bir çocuğun doğum tarihi”, “1555 yılında Bağdat’ta meydana gelen büyük vebanın tarihi” şeklinde Arapça ve Farsça notlar yer almakta ve okunamayan bir mühür bulunmaktadır.

Yazmada 6’sı Farsça, 2’si Türkçe ve kalanı Arapça olmak üzere 39 eser kayıtlıdır. Farsça eserler şunlardır: İbn Hammûye’nin *Risâle fi beyân-i havâşş-ı Sûre-i Yâsîn*’i (3790/13, 41b-42a); Abdurrahmân Câmî’nin *Risâle fi ‘t-taşavvûf*’u (3790/18, 50b-51a); *Münşeât* (3790/30, 101a-138b); Abdurrahmân Câmî’nin *Şerh-i kasîde-i hamriyye*’si (3790/33, 152b-190a); Hüseyin b. Osman er-Râzî’nin *Fevâid*’inden bir kıta (3790/34, 191b-192a) ve müellifi belli olmayan *Gurrenâme* adlı bir eser (3790/35, 194a-b).

3790/30 numarayla kaydedilen münşeât siyah mürekkeple, kırmızı başlıklarla, nestalik hatla ve düz satırla yazılmıştır. Özel ve resmî mektuplar içeren münşeâtta Şah I. Tahmâsb'a yazılan bir arıza, Bâbü Şah'a, Şeyh İbrahim Müctehid'e, Melik Kutbüddîn'e, Gucerât Hanı'na, Mevlânâ Şemseddîn Muhammed Pereğri'ye, Vekilü's-Saltana Mîrzâ Şah Hüseyin'e, Vekilü's-Saltana Gazi Cihân'a, Vekilü's-Saltana Mîr Cafer Sâvûci'ye, Kâsım Bey'e, Hâce Sâ'idî'ye, Emîrül-Hüdâ Kâzvinî'ye, Mevlânâ Hekîm Kemalüddîn Hüseyin'e, Seyyid Tâhîr Esterâbâdî'ye, Seyyid Şah Hüseyin İcû'ya, Şah Kivâmüddîn Nûrbağşî'ye, Şah Ni'metullah Yezdî'ye, Yezdî'nin kadısına, Eminüddîn Hüseyin'e, Şah Haydar'ın oğluna, Mîr Abdülgaffâr'a, Emir Cemal'in oğlu Emir Safiyyüddîn Muhammed'e, Nevvab Nizâm Şah'dan padişaha, Mu'izzüddîn Muhammed İsfahânî'ye, Melik Kutbü'l-Mülk'e, Murad Han'a, Emir Mesûd Yezdî'ye, Dîv limanının valisine, Seyyid Muhibbüddîn Hâbîbullah Şerîfi'ye, Gucerât padişahı Sultan Bahâdur'a ve Şah'ın kız kardeşine yazılan mektuplar yer almaktadır.

22. Esad Efendi, no. 3817: Nûsha 1b sayfasından başlar ve 135'e kadar devam eder. Nûshanın ilk varlığında Arapça "Nahcivân Kadısı Ahmed Reşid'in kitaplarından. Sene 1147" notu yer almaktadır. Yazma 12'si Arapça, 6'sı Farsça ve 1'i Türkçe olan toplam 19 eserden oluşur. Farsça eserler şunlardır: Seyyid Muhammed Nûrbağşî'nin (ö. 1465 civarı) *Kıyâfetnâme* adlı eseri (3817/8, 72b-76b); *Münşeât* (3817/14, 96a-109b); bazı hikayeler (3817/9, 76b-81b); şiir ve dualar (3817/15, 110b-112a); Bahâeddîn Muhammed el-Âmilî'nin (ö. 1621 civarı) *Şîru şeker*'i (3817/16, 120b-123a) ve 'Örfî-i Şîrâzî'ye (ö. 1590?) ait bir kaside (3817/18, 130b).

Yazmada 3817/14 numarayla kayıt altına alınan 17 varaklık münşeât mecmuasında 12'si Farsça ve 3'ü Türkçe olmak üzere 15 mektup bulunmaktadır. Münşeât metni nestalik hatla, bazı yerleri düz, bazı yerleri okumayı zorlaştırır şekilde çapraz yazılmıştır. Aralarında boşluk bulunmayan satırlara yazılan münşeâtta metin ve başlıklar siyah mürekkepledir. Rutubet izi vardır ve okunaklı olmayan sayfalar görülmektedir. Nûshada on iki Farsça ve üçü Türkçe olmak üzere toplam on beş mektup bulunmaktadır.

Söz konusu münşeâtta çok sayıda üst düzey görevli ve devlet yöneticisine ait özel ve resmî mektuplar kaydedilmiştir. Bunlar arasında şu isimler yer almaktadır: Sultan III. Murad, Sultan III. Mehmed, Hüseyin Mîrzâ, Seyyid Muhammed Bâkır Mîr Dâmâd, Vezir İ'timâdüddeve, Abdülmümin Han, Molla Yahya Mîrzâ Baykarâ, Emir Ali Şîr, Abdullah Murvârîd, Şah I. Abbâs ve Şah II. Abbâs. Bu mektuplar kabul mektupları, şikâyet mektubu, talep mektubu, tavsiye mektubu, nasihat mektubu gibi türlerde yazılmıştır.

Sonuç

19. yüzyıl Osmanlı tarihinde pek çok üst düzey idari görevlerde bulunan, yazdığı şiirler ile telif ve tercüme ettiği eserlerle tanınan, ayrıca nadide eserlerden oluşan koleksiyonuyla Osmanlı ilim ve kültür hayatına katkı sağlayan Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin yazma eser koleksiyonunda çok sayıda münşeât kitabının bulunuyor olması bir tesadüf değildir. Koleksiyonda yer alan 33 Farsça münşeât mecmuasından 11'i farklı ilim insanları tarafından

çalışılmış olup bu makalede üzerinde henüz detaylı bir şekilde durulmayan 22 münşeât mecmuası fizikî özellikleri ve muhtevaları açısından incelenmiştir. İncelenen bu eserleri talimî (didaktik) ve özel/resmî yazışmaları içeren mecmualar şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Muhteva açısından bakıldığında İslam tarihi açısından pek çok önemli isme ait mektubun mecmualarda yer aldığı görülmektedir. 1888/4 numaralı yazma İdris-i Bitlîsî'ye ait mecmua olarak dikkat çeker ve 16. yüzyıl Osmanlı ve İran tarihi için önemli mektupları içerdiği görülür. 2733/1 numaralı mecmuada Neşîrâ-yı Hemedânî ve Şâib-i Tebrîzî'ye ait mektuplar yer almakta ve İran edebiyatının ön plana çıkan eserlerinden bazı örnekler verilmektedir. 3319 numaralı mecmuadaki inşâlar Mîrzâ Mehdi Han Esterâbâdî'ye ait olup Sultan I. Mahmud ve Nâdir Şah arasındaki yazışmaları içermesi bakımından önemlidir. Özel ve resmî mektupları içeren 3320 numaralı mecmuada gerek Osmanlı yöneticileri gerekse İranlı idarecilere ait çok sayıda mektup bulunmaktadır. 3332 numarada kayıtlı mecmua, Osmanlı reisülküttaplarından Sarı Abdullah Efendi'ye ait olan bir derleme olarak dikkat çeker. 3339/3'te kayıtlı mecmuada sözde Safevî şehzadesi Safî'ye ait propaganda amaçlı bir mektup yer almaktadır. Osmanlı-İran ilişkileri açısından önemli mektuplardan oluşan bir diğer mecmua ise 3353/2'de kayıtlıdır. Bu mecmuada Sultan III. Ahmed ve Eşref Han arasında cereyan eden yazışmalar kaydedilmiştir. İlhanlı, Osmanlı, Safevî hükümdarlarına ait çok sayıda tarihî mektup ile Abdülmümin el-Hoyî ve Bekr b. Zeki el-Konevî'ye ait didaktik mahiyetli yazıların bulunduğu 3369/1 numaralı mecmua, Naşîrüddîn Tûsî'nin yazdığı bir mektubu içermesi açısından da dikkat çeker. Farsça birçok eseri içeren 3431/14 numaralı mecmuanın müellif hattı olma ihtimali varken 3435/1 numaralı mecmuanın Koca Râgıb Paşa'ya (Mehemmed Râgıb-ı Rûmî) ait olduğu ilk sayfada yazılır. Bu mecmuada İran önde gelenlerine ait mektuplar ve Kandehar'ın fethi anlatılmaktadır. 3436/7 numaralı mecmua Şah Tahmâsb'a ait resmî nitelikte bir mektubu içermektedir. 3440/1 numaralı eserin ilk sayfalarında bu mecmuanın Feyzî'ye ait olduğu belirtilmekte ve Şeyh Ebu'l-Fazl Mübârek'in Şeyh Feyzî'ye ve Azîz Kûke'ye yazdığı mektuplar yer almaktadır. 3628/7 ve 3628/9 numaralı mecmualar resmî, irfânî ve ihvânî mektuplar açısından zengindir. Mecmuada İskender, Aristoteles, Mevlânâ Şemseddîn Hâlid es-Semerkindî, Gazâlî, Nizâmülmülk, Naşîrüddîn Tûsî gibi bilinen isimlere ait mektuplar bulunur. Benzer şekilde 3673/14 numaralı mecmuada kayıtlı mektupların Emir Timur, Yıldırım Bayezid, Şâhrûh Mîrzâ, II. Murad, Cihân Şah, Uluğ Bey ve Uzun Hasan gibi ünlü kişiler arasında cereyan eden fetihnâmeler ile taziyenâme gibi özel mektupları içerdiği görülür. 3769/21 numaralı mecmua Şerefeddîn Ali b. Abdullah el-Yezdî'ye ait mektupları içerirken 3790/30'da kayıtlı mecmua İran ileri gelenlerinden birçok isme ait mektuplardan oluşmaktadır. 3817/14'te kayıtlı ve müellif hattı olabileceği değerlendirilen mecmuada ise Sultan III. Murad, Sultan III. Mehmed, Hüseyin Mîrzâ, Muhammed Bâkır Mîr Dâmâd, Abdülmümin Han, Emir Ali Şîr, Abdullah Murvârid, Şah I. Abbâs ve Şah II. Abbâs gibi tarihî şahsiyetler arasında gerçekleşen özel ve resmî yazışmalar yer alır. Henüz yeterince incelenmemiş olan söz konusu münşeât mecmualarının tahkikli neşirlerinin yapılması inşâ sanatının gelişimini anlamamıza fayda sağlayacağı gibi tarihî şahsiyetler arasında cereyan eden yazışmaların gün yüzüne çıkarılması açısından da önem arz etmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abdullah b. Muhammed Murvârid, *Münşe'ât*. haz. Esrâu's-sâdâd Ahmedî. Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1398/2019.
- Aktepe, M. Münir. "Vak'anüvis Raşid Mehmed Efendi'nin Eşref Şah Nezdindeki Elçiliği ve Buna Tekaddüm Eden Siyasî Muharebeler". *Türkiyat Mecmuası* 12 (1995), 155-178.
- Aydoğan, Fatih. *Sahaflar Şeyhi-zâde Es'ad Mehmed Efendi Divanı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Bekr b. Zekî el-Konevî el-Müte'tabbib, *Ravzatü'l-küttâb ve hadikatü'l-elbâb*. haz. Seyyid Mir Vedüd Yünüsü. Tebriz: Danişgâh-ı Tebriz İntişârât-ı Müessesesi-yi Tarih ve Ferheng-i İrân, 1349/1970.
- Çavdar Karatepe, Tuba. "Esad Efendi Kütüphanesi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/347. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Danişpejuh, Muhammed Takî. "Hilafet-nâme-i ilâhî fi'l-ahlak". *Ma'ârif-i İslâmî*, 3 (1346/1928), 66-89.
- Defter-i Kütüphanesi Esad Efendi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, ts.
- Dihhudâ, Mirzâ Ali Ekber. *Lugatnâme-i Dihhudâ*. 14 Cilt. Tahran: Müessesesi-yi İntişârât-ı Dânişgâh-ı Tahran, 1377/1998.
- Durmuş, İsmail. "İnşâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/334. Ankara: TDV Yayınları, 2000.
- Ekberzâde, Seyyide Şekûfe. *Tashih-i intikâdi-yi Mahzenü'l-inşâ*. Meşhed: Dânişgâh-ı Firdevsî, Doktora Tezi, 1395/2016.
- Enüşe, Hasan. *Dânişnâme-i Edeb-i Fârsî*. 6 Cilt. Tahran: Sâzmân-i Çâp ve İntişârât-ı Vezâret-i Ferheng ve İrşâd-ı İslâmî, 1381/2002.
- Erzi, Adnan Sadık. "Türkiye Kütüphanelerinden Notlar ve Vesikalar II". *Belleten*, 14/56 (1950), 631-647.
- Genç, Vural. *Acem'den Rum'a Bir Bürokrat ve Tarihçi: İdris-i Bitlîsî, 1457-1520*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.
- Gültekin, Hasan. *Türk Edebiyatında İnşâ*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, 2015.
- Hâce-i Cihân 'İmâdüddîn Mahmud b. Muhammed Geylânî, *Menâzirü'l-inşâ*. haz. Masûme Me'den Ken. Tahran: Âsar-ı Ferhengistân-ı Zebân ve Edeb-i Fârsî, 1381/2002.
- Haksever, Halil İbrahim. *Türk Edebiyatında Münşe'âtlar ve Nergisi'nin Münşe'âtı*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Doktora Tezi, 1995.
- Hüseynî, Seyid Muhammed Takî. *Fihrist-i Dest Nevishâ-yi Fârsî Kitabhâne-i Esad Efendi (İstanbul)*. Tahran: Kitabhâne, Müze ve Merkez-i İsnad-ı Meclis-i Şûrâ-yı İslâmî, 1400/2021.
- Katib Çelebi. *Keşfu'z-zunûn*. 2 Cilt. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1947.
- Maden, Şükrü. "Sahaflar Şeyhizâde Esad Efendi'nin Beyzâvî Savunusu: İnceleme ve Metin". *Recep Tayyip*

- Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20 (2021), 299-320. <https://doi.org/10.32950/rteuifd.1005349>
- Mektûbât-ı Muhammed Ma'sum (Müstakimzâde Tercümesi)*. haz. Mustafa Demirci. İstanbul: Nizamiye Akademi Yayınları, 2017.
- Muhammed b. Hinduşâh el-Münşî. *Dustûru'l-kâtib fi ta'yîni'l-merâtib*. nşr. Ali Ekber Ahmet Dârânî. İsfahan: Mirâs-ı Mektûb, 1395/2016.
- Nevşâhî, Ârif. *Mektûbât-ı İmâm Rabbânî*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2019.
- Sahhaflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed Es'ad Efendi, *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi: (Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle) 1237-1241/1821-1826*. haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2000.
- Suğra Abbâszâde, *Mecmua-i âsâr-ı Hüsameddin Höyi*. Tahran, Mirâs-ı Mektûb, 1379/1959.
- Şemîsâ, Sîrûs. *Sebk Şinasi-i Nesr*. Tahran: İntişârât-i Mitrâ, 1377/1998.
- Taşköprizâde. *Mevzû'âtü'l-'ulûm*. İstanbul: İkdâm Matbaası, 1313/1895.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. 8 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1983.
- Vatansever, Nazlı. "Sahhaflarşeyhizade Vakanüvis Esad Efendi'nin (1789-1848) Kendi Kaleminden Oto/biyografik Metin Parçaları". *Toplumsal Tarih Akademi* 1 (2022), 8-21.
- Yılmaz, Ziya. "Esad Efendi, Sahhaflar Şeyhizâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 11/341-345. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Yusuf b. Şehab el-Câmî. *Ferâid-i Ğiyâsî*. nşr. Haşmet Müeyyid. Tahran: İntişârât-i Hâne-ye Ferheng-i İran, 1358/1979.